پښتو او پښتونواله

پوهاند عبدالحی حبیبي

په دې لاندې کرښو کي زه د خپل وسه سره سم د پښتو اجتماعي روحیات، پسیکولوژي او عقلیت څه نه څه ځرګندوم او هغه شیان چي د پښتو او پښتونوالي ځلي ځني اوځارېږي، تر ځېړني لاندې نیسم:

تولـــــــنه یا اجـــتماع

ټولنپوهان یعني اجتماعیون او د اجتماع علما Sociologists وايي: ټولنه یا اجتماع په موجوداتوکي یو خاص ناموس دی، چي هیڅ شی له دې څخه نسي وتلای، یو ژوندی جسم که انسان وي، که حیوان، که کوچنی ذره بیني مکروب، دا ټوله له خورا وړوکوکیمیاوي ټوټو څخه جوړ سوي دي، او دا ټوټې له هغو بېخي کوچنوټو ذراتو څخه مرکبي دي، چي په پښتو یې کك او په عربي یې جوهر فرد او په اروپایي ژبو یې atoms بولي، داککونه په طبیعت کي د ټولني خاصیت لري او دغه خاصیت یو د بل سره نښتون د ژوندون حرکت پکښي پیداکوي. کوچني او لوی ژوي(حیوانات) ټوله په دغه اجتماعي خاصیت د ژوندون مجموعې لري، چي د دوی اجسام ځني ترکیب سوي دي، لکه د ژوندیو شیانو اجسام چي د ژوند له مجموعو څخه جوړېږي، دغسي هم هر جسم او هر فرد له نورو سره نښت او یو ارتباط لري، په خزندو او چنجیانو او لویو حیواناتوکي هم دا خاصیت سته، هغه حیوانات چي نباتات خوري، ښېلي ډلي لري او الوتونکي هم شخړ_شخړ الوزي، پیلان په زنګلوکي تر ۱۵۰ پوري یو ځای په ټولنه کي ګرځي، دغسي هم نور هګان یعني وحشي حیوانات لکه د افریقا ښزوګاني توکم_توکم دي او یوه نوعه ښزو چي سیرکوپیتیکوس Cercopithicus نومیږي ډله_ډله د خپلو مشرانو تر ادارې لاندي ژوندون کوي، مشر یې ګوماري یا یې ژغوري، ګوریلا او بابون تر دې لا ښه اجتماعي ژوندون لري.

مګر انسان خو په یوه مصنوعي او عقلي اجتماع کي ژوندون کوي، او دا خپل اجتماعي حیات هم تر یوائځني ژوندون ښه ګڼي او اجتماعي نظامات او افعال یې پر مقایسه او استدلال او استنتاج ولاړ دي. پرته له دې څخه د انسانانو ځیني وحشي قبایل هم د ټولني روح لري، هره ټولۍ یې له څوکورنیو څخه جوړه سوې، لکه د استرالیا، جنوبي افریقا او سیلان ځیني ټولني.

د موجوداتو دغه حال ته چي څوك ځیر سي، نو داسي ورته ښکاره کیږي، چي "ټولنی ژوندون" د انسانانو دپاره طبیعي او حتمي دی او زړو پوهانو چي انسان مدني یې بالطبع باله، هم مطلب دغه و، چي اجتماعي احساس یې پر طبیعت او خاوره ور اخښلی سوی دی او د ده د ژوندون لوازم او اړتیاوي هم په یوازیني ژوندون کي نسي بشپړېدلای، د خپل ژوندون دپاره اړ دی، چي د نوروکومك او مرسته ځانته وموميناو د ټولني په سیوري کي ځان وژغوري

په حقیقت کي د انسان سعادت اوکمال او نوري ټولي ښېګړي په اجتماعي ژوندون کي حاصلیږي او د ژوندون ټوله مزایا هم ښېله اجتماع لاسته نه راځي، ولي چي انسان د نورو په مرسته د ژوندون فواید او منافع لاس ته راولي او د

سعادت ژوندون ته رسيږي او يو انسان يوازي او بېل ټوله ښېګڼي نسي ميندلای

پښتـــــو او اجـــــــتماع

پښتون ملت خو د تاريخي تحقيقاتو له پلوه هغه زاړه آريانان دي، چي دا څو زره کاله پرله پسې په دغه خپله ځمکه "پښتونخوا" کي پراته دي، په پښتنوکي تر اوسه هغه د آريانانو زاړه خواص او تاريخي مزايا ليدل کيږي، په اجتماعي حالاتوکي، خو دا يوه منلې خبره ده چي کورنۍ د ټولني منشا ده او د اجتماعي ژوندون زده کړه او وده هم لومړی په کورنۍ کي کيږي، اجتماعي عواطف او د ټولني د وروړګلوۍ سپېڅلي احساسات، خو لومړی په کورنۍ کي زېږي .

نوکورنۍ د ټولني يوه کوچنۍ نمونه ده، ډېري کورنۍ بيا سره يو ځای سي او يوه ټولۍ ځني جوړه سي، ډېري ټولۍ چي سره ونښلي، نو يو اولس ځني روغ سي، ډېر اولسونه نو ملت تشکيل کي، لکه پر جغرافي وېش چي هم له ډېرو کورنيو څخه يو ښار او له ډېرو ښارو څخه يو ولايت او له ډېرو ولاياتو څخه بيا يو مملکت جوړ سي .
دا خو يو طبيعي عام اجتماعي ناموس دی، چي د پښتنو ټولنی ژوندون هم پر دغه پيلامه ټينګ دی، په پښتنو کي"کورنۍ" خاص اهميت درلود او ډېري کورنۍ چي ځانته يې خصوصي عقلي او ادبي او اولسي امتيازات درلوده، دغه خپل وضعيت يې پښت تر پښته ساتلی، کوم ځلمی که د ننګيالو ټبر ته منسوب و، هغه به ضرور ننګيالی راوتلی، ترکورنۍ وروسته (پښه) خپل کام (زی) نور مراتب وه، چي په پای کي نو ټوله په پښتون ګڼېده او دا ټوله کورنۍ، ټبرونه، د پښتون ملت اجتماعي شعبې وې، چي د اجتماع په علم کي "سلاليه ټولنه" ورته وايي او داسي ټولني د خپلوۍ، تناسل په رابطه جوړيږي او د دوی وينه او پښت هم تقريباً يو وي .
په سلاليه ټولنوکي دوه ډوله روابط سته، چي ځيني پر مندو سره وېشل کيږي او ځيني پر پلرو، پښتانه خو هغه قبايل دي، چي پر پلرو سره وېشل سوي دي، او "ابوت" پلارګلوي د دوی د وېش سته وه، د پښتنو "اسمآ الرجال" به تاسي ته ښه ښکاره سي، چي هره ټولنه بېل پلار لري، او دا پلرونه په پای کي ټوله د پښتون په لوی پلار ګڼېږي او په دوی کي د پلار د قبيلوي وېش مسلسل عنعنات سته.
په زړو آريانانوکي هم، لکه چي داسي وېشونه وه، وکتوګيګر
W. Geiger الماني محقق مستشرق ليکي چي پخوانو آريانانو هم داسي قبايل درلوده، چي سره خپل به وه .
په زړه اوستا ژبه کي ويس Vic او دغسي هم د هند په رګويدا زاړه کتاب کي دغه کلمه د کورنۍ او ټبر او قبيلې په معنا راغلې ده، د ايران د داريوش د بېستون په ليکوکي (لومړی ټوك ٦٥ وينا) کي هم د ايران زړې لس قبيلې ذکر سوي دي .
د اوستا او رګويدا چي د آريانانو زاړه کتابونه دي، د (ويس) کلمه کټ مټ د پښتو اوسنۍ کلمه (ديس) ده، چي په هغه زړه معنا په پښتوکي ژوندۍ او فقط (د) يې په (و) بدل سوی دی . دال او واو ډېر سره اوړي، مثلاً کندهارکي وايي کښېښوول، ننګګرهارکي وايي کښېښودل، دوکتورګوستاولوبون د زړو آريانانو د کورنۍ په بحث کي ليکي:
"چي پخوا د دوی د ژوندون او معاشرت اساس په کورنۍ ټينګ و، ټوله خلق خپلو پلرو او نيکونو ته منسوب کېدل،

بلکي دوی د خپلي کورنۍ پرستش کاوه او کوزده او تولد او تناسل يې مذهبي مبارك دودونه ګڼل، نو له دې جهته چي د دوی پښت پاته سي او تېر يې ډېر سي، زوی پر دوی ډېر ګران او زېږېدل يې هم خوښي وه، د زوی نه درلودل يې د کورنۍ وراني او د پلرو د نامه ورکېدل ګڼل .

د هندي آريانانو په زاړه کتاب رګويدا کي هغه خوښۍ ذکر سوي دي، چي پخوا آريانانو به له خپلي کورنۍ څخه اخيستې، د رګويدا دغه جملې دلالت کوي، چي په دوی کي کورنۍ څومره قدر درلود:

"خـــــدای تعالی د ژوندون واکمن دی

ما لك الملك دی، دې ښاغلي کورنـــۍ

سړو ته ورکوي، خدایه موږ ستا مربي يو،

بې اولاده بې ښېګړې مـــــــو مه وژنې"

له دې لوړو تشريحاتو او تاريخي اسنادو تاسي ته ښکاره سوه، چي پخوا د پښتنو اجتماعي ژوندون پر کورنۍ بنا و او دا اجتماعي دود تر اوسه هم پکښې ټينګ دی.

دا څلور زره کاله چي دوی په دې خپلو ګرانو ځمکو کي په خپلواکۍ اوسېدلي دي، دا زبادوي، چي د دوی اجتماعي وحدت کلك او يو د بله د خطر پر وخت خورا متحد او سره يو وه، د دې دپاره لازمه ده، چي موږ تاريخ ته وګورو، په لاندي ويناوو کي به پر خپل ځای موږ مفصل مثالونه د تاريخ له مخو څخه در وړاندي کړو.

روحيات؛ يا د ټولـــــني نفسيات

طبيعي پوهان انسانان د رنګ پر اقسامو وېشي مګر اجتماعي فلاسفه ملتونه د روحياتو پر اصولو سره بېلوي. دوی وايي چي هر ملت ځانته بېل فکري او عقلي او روحي مميزات لري لکه د دوی جسماني خواص چي ګوښي ـ ګوښي دي، دغسي هم د دوی عقلي خصايص او روحي مميزات سره بېل وي، دا خواص د دوی قوميت او مليت جوړوي او هغه علم چي له دغو روحياتو او مميزاتو څخه بحث کوي پسيکولوژي Psychology يې بولي چي د افرادو جذبات او روحي کيفيات بېل او د ټولنو او مللو دا بېل څرګندوي چي اخلاق او خصايص او ګوښي دودونه او ځانته مشاعر او احساسات چي هر ملت يې بېل ـ بېل لري او هغه جذبات او ذهنيات او تصورات او اوهام او عقايد او نفسي چي يو ملت له بله بېلوي، دغو ته د ملت "اجتماعي نفس" يا ملي روح وايي د علم النفس او پسيکولوژۍ په اصطلاح خو "ټولنه" هغه بولي چي انفرادي مشاعر او احساسات يې په يوه مقصد پکښې غونډ او د "فکري وحدت" تر اصولو لاندي وي .

د ملتو دغه روحيات او اجتماعي نفسيات دي چي د دوی ټوله ښېګړې پورې تړلي او د هر ملت ثقافت او مدنيت هم له دغو څخه زېږي.

د هر ملت تاريخ د دوی د روحياتو ښکاره کوونکی او د نفسي خصايصو هنداره، هره لوړتيا او بری او هر کښته توب او پرزېده چي يو اولس ته ورپېښېږي دغه د دوی د روحياتو اغېزه او نتيجه ده. ګوستاولوبون وايي که انسان نابېره يوه پردي هيواد ته ولاړ سي لومړی شی چي دی يې هلتهويني د هغه قوم خپل خصوصي اخلاق او روحيات او مشترك

جنسي صفات دي چي په ټولو وګړوکي څرګندیږي او دا ښيي چي هغه اولس ځانته یو بېل "روح" لري او اجتماعي نفس يې هم ګونښی دی .
د دې علمي خبري مثال د دنیا په ټولو ملتونوکي څرګند لیدل کیږي په ټوله دنیاکي یهودیان کاغ، طماع، ګټه خوښوونکي او روپۍ ټولوونکي دي. کورګاني توکمونه په تالا او یرغل او سخت ژوند ښه پوهیږي، کرنه او تجارت يې له لاسه نه راځي. د انګلیسانو په ملي روح کي متانت اوکلکه اراده سته. امریکایان عملي روح ډېر لري. هندیان روحاني ژوند او تصوف افکار غوره کوي، دغه "خصایص بارزه" یا اخلاقي او عقلي نوامیس چي د ملت اجتماعي نفس ځني جوړیږي حقیقتاً د ملتونو د ارتقا یا لوېدو سبب ګرځي او خورا درنې_درنې اغېزې هم لري

د پښتـنو اجـــتماعي نفس او روحيات

لکه ټوله ملل چي ځانته خصایص او ملي روحيات لري دغسي پښتون هم یو بېل اجتماعي نفس لري چي دغه نو پښتانه له نورو ملتونو څخه بېلوي او د دوی د ملیت تېره پر مخصوصو اصولو باندې ایږدي د پښتون د ژوندون لاري، اداب، دودونه او د تفکر ډول او د ادب اسلوب او د خیالاتو او جذباتو رنګ بالکل له نورو مللو څخه بېل دی یو پښتون چي هر ځای وي دغه خپل خصایص دی له نورو څخه په پښتنواله بېلوي او د ده د پښتو روحي پلوشې هر ځای ځلوي، پښتانه ځانته بېل روحيات اوګوښي نفسيات او اجتماعي دودونه لري چي دغه ټوله موږ "پښتو او پښتنواله" بولو د پښتو او پښتنوالي توکونه او ارکان او نور لوازم او خصایص موږ د مخه د طلوع افغان د ۱۳۱۵کال په ګڼه کي وروسته بیا دکابل په کالنیوکي هم پښتنو ښاغلو لیکوالو شرح ورکړې وه. زه دلته د پښتو او پښتنوالي ارکان او عناصر نه شمېرم او نه يې څېړم، غواړم د نفسیاتو او تاریخ له پلوه يې تحلیل کړم.
اجتماعي علماوو او د بشر د لوړتیا د فلسفو پلټونکي روحیاتو ته دومره ډېر اهمیت ږدي چي ګوستاولوبون لیکي:
"روزنه او نور ټول اړوونکي عوامل د انسان عقل او ادراك ته تغیر ورکولای سي اما روحيات يې نسي ور اړولای او روحي خصایص نسي ځني بېلولای هغه وخت موږ یو ملت له خپله حاله اوښتی بولو چي د ده ملي روح هم پر بله خوا وګرځي او ملي روحيات ځني ولاړ سي."
زموږ ملي روح یعني پښتو او پښتونواله خو هم پر دغه علمي اساس په پښتنوکي خورا ټینګه ده. هغه عوامل او اسباب چي "ملي روح" په جوړیږي یعني د "پښتو او پښتنوالي" په بنیه کي موثر دي دوه شیه ډېر مهم دي چي موږ يې د پوهانو د اقوالو په استناد لاندي څرګندوو:
وراثت
محیط

اتـــــاریزم

جلال بك نوري، یو تورك اجتماعي پیاوړی عالم وایي:
"دغه ملي روحيات او اخلاق او موروثه صفات او د نیکونو مزاج او طبیعت ډېر ځله زامنو ته په وینه کي راځي اوس

تورکان داسي ډېر خويونه لري چي دوی له نيکونو څخه اخيستي دي، د ملتونو د انقراض او انحطاط او لوړتيا او کښته والي اسرار هم په اخلاقي توارث کي دي چي په فرنګي ژبه يې اتاريزم Atarism بولي" .
دا ملي روحيات او خصوص صفات چي د هر ملت د ښايست ګېڼه يا وياړ(عيب) ګڼل کيږي له پلرو او نيکونو څخه زامنو ته رانقليږي او ورو_ورو ټوله وروستني پښتونه نيسي او سوکه_سوکه د ملت په ټول نفوس کي استقرار مومي.
د ملتونو صفات، لکه جسماني صفات ټينګ دي، او په وراثت سره پر يوه ډول تل له يوه پښته بل پښت ته ځي، د پلرونو او نيکونو آثار په روح کي د هر ملت دايم او کلك پاتيږي.
د هر ملت تاريخ او ژوندون، خاصه نظامات، آداب، فنون، فلسفه او د وطنيت جذبات، ذکاْ، اخلاق او نور ملي خصوصيات د دوی له ملي پسيکولوژي، څخه زيږي او دغه پسيکولوژي هم په وراثتي اصولو جوړيږي، زمانه او محيطونه که د ملتو روحيات او د ژوندون لاري اړوي، په دغو تطوراتو کي هم د ملي روحياتو اغېزه ځرګندوي، خپل ارثي نظامات او تقاليد ساتي او په اليشولو کي خورا سوکه وي په دې ډول ارث د يوه ملت د روحياتو ټينګه سته ګڼل کيږي .
په پښتو او پښتنواله کي ارث لوی عامل دی، ډېر د پښتنوالي عناصر او ارکان موږ ته په ارث له پلرونو څخه پاته سوی دی، د زرو_زروکالو اخلاق او ملکات اوس موږ په ځانو کي وينو. زاړه پښتانه، خو پر پښتو او پښتنواله ډېر ټينګ وه، د دوی ډېر ښه_ښه او غوره راسخ ملکات او نور خويونه پښت پر پښت زامنو ته رانقل سوي دي.
د مثال په ډول به زه دلته يوه تاريخي مطالعه تاسي ته وړاندي کم:
ډوکتور ګيګر الماني مشهور او معروف شرق شناس د زړو آريانانو پر اخلاقو داسي تبصره ليکي:
"دوی ته دا ښکاره وه، چي موږ له يوه ملته يو، نژادي او پښتي روابطو دوی په خپلو نيکو او پلرونو پوري نښلول، دوی خپله ژبه، دودونه او پښت مشترك سره باله، نو يې خپل ځان (آرين) بللی، چي معنی يې نجيب او شريف او اصيل ده، دوی هر ښه خوی او د خوښولو اخلاق د ځان مخصوص ارث ګاڼه او ځانونه يې لوړ بلل، پردو ته يې په سپکه ستړګه کاته" .
دې مستشرق په دې لوړوکلماتو کي کټ مټ د پښتنو سجيه ښکاره کړې ده، ملي غرور او د پښتنوالي ښاغلتوب او په دغو صفاتو کي وياړل د پښتو او پښتنوالي رکن دی.
اوس چي ځيني خارجي محققين رائې او د پښتنو د خويونو او روحياتو کتنه او پلټنه کوي، ټوله په پښتنو کي دا خاصيتونه ويني، يو ايرانی مدقق ليکوال او نقاد په دې باره کي داسي ليکي:
"هر فرد افغاني اول خودش و بعد قوم افغان را برګزيدهْ خدا ميداند، و هيچکس را در روی زمين، برابر افغاني نمي پندارد، که اعتدال اين فضيلت را نګارنده برای ملت ايران ارزو ميکند، وقتي يك فرد افغاني طايفه و قوم خود را برای نګارنده ميشمرد، بياد سخن (داريوش کبير) افتادم، که با چه لهجه پر از مباهات نژاد خودش را مينويسد . . .
پارسي فرزند پارسي_ايراني فرزند ايراني"
په دې ډول، لکه ملي غرور چي له خورا زړې زمانې څخه پښتنو ته له نيکونو څخه ميراث پاته دی، او خارجي پوهان يې هم مني، دغسي نور ټوله د پښتنوالي عناصر په ارث راغلي، او د زړو پښتنو روح دی، چي اوس ځليږي، ملا عبدالباقي افغان څه ښه ويلي دي:

بل توکـــــــــم که د کافر مدح کوي له هر قسمه
نه پوهیږي، کل فرنګ دي د افغان تر سپي سي ځار

محیـــــــــط

بل مهم عامل چي پښتو او پښتنواله یې کلکه کړې ده، چاپېر یعني محیط دی، محیط پرټولو موجوداتو او مخصوصاً پر روحیاتو او د ملتو پر راسخو ملکاتو درنې اغېزې کوي، اخلاق، دودونه، جذبات، نفسیات او نور ټوله د انسان مادي او معنوي خواص او مزایا د محیط په اختلاف تغیر خوري، هغه آریانان چي له پښتونخوا، یعني هندوکش، باختر او آریاکوسیا څخه ولاړه، د هند تودو ځمکو ته ور شېوه سوه، هلته د دوی ټوله خواص هم وګګګرځېده هغه چي په دغو غروکي هلته پاته سوه، خصایص یې ښېل دي او هغه آریانان چي ایران ته ولاړه ښېل راسخ ملکات او روحیات یې په خپلو نوو مېنو او هیوادوکي کسب کړه، هندیان، پښتانه، ایرانیان د اروپا ډېر ملل، لکه جرمنی، انګلیس، فرانس، ټوله آریانان ګڼل کیږي، مګر هر ملت پخپل هیواد او ځمکه کي ځانته عقلي او روحي او بدني تطور وکړ. اوس چي موږ ورته ګورو له ورایه ښکاریږي، چي دا پښتون دی، هغه هندي، هغه فرانسوی دی، او هغه بل جرمنی دی.
دا ټوله د چاپېر مخصوص اثرونه دي، چي دا ملل یې سره بېل کړي دي. د مثال په ډول وایو د غرو او رغو د خلکو روحیات کلك او اخلاق یې متین او له رخاوته تش وي، د پښتنو د ژوندون چاپېر او جغرافي محیط او د هستوګي ځمکي خو غرنۍ وي، نو ځکه د پښتنوالي په عناصروکي هم داسي شیان ګډ دي، چي د دې ځایو د مېشتو وګړو سره ښایي د پښتنو جغرافي موقعیت خو په پخوانیو پېریوکي هم داسي و، چي دوی به له خپله ځانه دفاع کوله، او د خپلو غرونو استقلال به یې ساته.
دې محیط چي ژوندون یې په دې ډول و، په پښتنوکي دفاعي روحیات او جنګي اخلاق او ملکات داسي قوي کړه، چي"توریالی توب" د پښتنوالي مهم عنصر و، په نورو ځېړنوکي به تاسي ته د محیط د اغېزو نخښي په ښه ډول در ښرګندي کړه سي.

د پښـــتـــنو عقلـیت او اخــــلاق

ډوکتور ګوستاولوبون پسیکولوژي پر دوه برخو وېشي:
۱. عقلیت.
۲. اخلاق.
لاندي پر بېلو-بېلو خواوو باندي بېل-بېل بحث کوم، مګر لومړی دا ښرګندوم، چي کوم عوامل پر عقلیت او اخلاقو باندي اغېزه کولای سي؟
د ملتو پر عقلیت او اخلاقو دوه شیه اغېزه کوي:
۱. فطرت.
۲. محیط.

دا دوه شیه پهګڼه یوهګڼه اغېزه لري اوکه یو د بله سره بېل سي، نو هغسي اغېزه به یې نه وي، هیګل د المان مشهور فیلسوف او اجتماعي عالم(۱۷۷۰ - ۱۸۳۱ع) وایي، چي پر یوناني ثقافت او عقلیت؛ طبیعت اثر نه درلود، ولي نور ملل د دوی په طبیعي محیط کي ولوېده، نو یې د یونان په راز عقلیت او ثقافت مینده نه کړ، مګر نور اجتماعي علما دې خبري ته ټینګ دي، چي اجتماعي او طبیعي محیطونه دواړه د ملتونو عقلیت او اخلاق تر اغېزي لاندي راولي، لومړی به د پښتنو پر عقلیت او اخلاقو د دې دوو اثر ښکاره کو:

طـــــبیعي محـــــیط

طبیعي محیط د مځکي او د هستوګي د ځای جغرافي وضعیت دی. اوبه، هوا، غرونه، ډاګونه، رغونه ټوله بېل ـ بېل اثرونه لري، پښتانه خو د خپلو مځکو (پښتونخوا) په شنو غرونو او سرسبزو ډاګونوکي هستېدل د هلمند، ارغنداو، ترنك، ګومل، کابل اوکونړ آباسین پر شنو او زرغونو غاړو مېشت وه، یا په داسي غرونوکي یې هستوګه وه، چي په ژمي په واوره اوپه دوبي په وښو او ځنګلونو پټ وه، دغه خلك به د ژمي له سړو څخه تښتېدل ناچاره وه، چي تودو خواوو ته ولاړ سي، پښتنو داسي اقوام "پوونده" بلله او پوونده د سړو غرونو او واورینو مځکو وګړي وه، چي په ژمي به تودو خواوو ته په ټولنه تلل، دې عامل پښتانه سرهګډ کړل، او د دوی روحیات او عقلیت او اخلاق هم سره نژدې سوه، د ژبي بنیه یې هم ټینګه سوه.
دې د حرکت روح په پښتنوکي د ډېر یون توان او د سفر د زحمتونوګلول مینده کړل، پر غرونو، پر دښتونو، پر ځنګلو په زیار او ډېر مشقت تېرېدل او هر څه موانع به چي وه، له مخه یې لیري کول.
دغه د حرکت روح و، چي د پښتنو اخلاقي بنیه یې داسي قوي کړه، چي وروسته د غزنوي او غوري او هوتکو فاتحینو او اعلیحضرت احمدشاه بابا په فتوحاتوکي دوی په وارو ـ وارو شاوخوا ممالك د مېړو په څېر فتح کړل او هیڅ راز موانع یې حایل نسول.
د پښتنو طبیعي چاپېر د لمر په رڼو وړانګو ښکلی او په صافه هوا ډك و، دوی په داسي پاکو مځکو او غرونو او رغونو کي مېشت وه چي هلته بېله طبیعي دلچسپو مناظرو بل څه نه وه، روغتیا، طبیعي نشاط د قدرت د سپېڅلي ښایست نندارہ دوی ته هرکله میسره وه، نو د دوی عقل او اخلاق هم سپېڅلي وروزل سوه.

اجـــــــتماعي محیط

د پښتنو اجتماعي محیط، لکه د مخه چي مو هم وویل ډېر ټینګ مبادي او ځانته مخصوصي ښېګڼي درلودې، د دې اجتماعي او طبیعي محیط آثارو، چي په دوی کي ځیني ملي دودونه پیدا سوه، پښتانه په ژوندون کي د متقابل احترام ډېر پر خوا دي، د یوه کام یا کهول یو سړی به د بل کلي یا بل کام خواته ولاړ، ژمی، واروه اوره، په کلي یا قبیله کي د مدنیت په ډول دکان او د غذا او خوړو یا د هستوګي ځای هم نه و، نو دې کیفیت پښتانه ناچاره کړه، چي د مېلمنو دپاره دېرې جوړي کي او په هرکلي کي د نورو قبیلو یا کهولو د مېلمنو د راحت دپاره دېرې اوکوټې دي، ولي که سبا د دې کلي سړی ها بل کلي یا کهول ته ولاړ، نو بې هوري احترام هم کیږي، دې روح په اوږدو زمانوکي د

مېلمانه احترام او روزنه داسي د پښتنو په عقليت او اخلاقوکي دننه کړه چي په پای کي به په کلي کي تر هغو چا د ماښام ډوډۍ نه خوړه، څو مېلمه نه وي ورغلی، دغسي هم لکه چي د مخه وويل سوه، کورني روابط خورا ټينګ وه، نو د يوې کورنۍ يا د يوه کلي يا قبيلې چي به يو سړی لېږدېدی، يا به بې وزلي کېدی، دې کيفيت خو د هغې کورنۍ يا کلي اجتماعي عزت او درناوی ور وراناوه، نو د پښتنو"بسپنه" يوه اجتماعي موْسسه چي په نوې ژبه يې "اعانه" بولي، ملي دود سو. دغسي هم د پښتنو مځکي "پښتونخوا" په داسي ځای کي وې، چي د دنيا فاتحين ټوله پر دې خوا راتله، سکندر، مسلمانان، چنګېز، تېمور، بابر، نادرافشار ټوله په دغو مګځکوکي تېر سوه، نو پښتانه خو هم مجبور وه، چي له ځانه دفاع وکړي او خپله آزادي خوندي کي، د دې لپاره جنګي اخلاق په دوی کي قوي او "شجاعت" د دوی د روحياتو او اخلاقو ټينګ ټوك سو، د ميرڅمنو په مقابل کي تل يو د بله وعده او وفا يې لازمه ده، دې خوی په پښتنوکي داسي اهميت وموند، چي پر وعده او وفا ځانونه بايلي. اوس چي مور لږ څه د محيطو اثر پر عملياتو او اخلاقو ښکاره کی نو به لږ څه د دې شيانو اهميت هم څرګندکو، ګوستاولوبون وايي: "عقلي مزاج او فکري ساختمان هم په اولس کي متفاوت دي، عقلي خصايص او فکري ساختمان د هر ملت د تمدن او حيات عناصرګاڼه سي، په عقلي خصايصو ملتونه يو له بله سره بېلېږي او لکه بدني خصايص عقلي خصايص هم په سوالي نه اړول کيږي، هم دغسي دي. اخلاق چي د مليت ساتنه د او د ملتو عظمت او لوړتيا ټوله په دغو اړه لري، په ژوندون کي اخلاق دي، چي د انګليس کوچنی ملت يې پر ډېرو انسانانو حاکم کړی دی." ربښتيا هم دا ده، چي د پښتنو خپل پښتنوالي روحيات او اخلاق وه، چي دوی يې لوړ کړي او د دوی ثقافت او بري يې خپور کړی و، زه به په لاندي ابحاثوکي په تاريخي او علمي دلايلو د لوړو ويناوو براهين وړاندي کم او د تېرو بحثو توضيح به وکم.

د پښتنو د عقليت او اخلاقو مظاهر (ژبه ، شعر ، متلونه ، قصې ، عنعنات)

دا پنځه شيان په ښه ډول د ملتو د عقليت او اخلاقو يعني روحياتو نمايندګي کولای سي، ځکه چي دا شيان په ورو_ورو او په اوږدو_اوږدو زمانوکي د ملت له روحياتو څخه تراوش کوي، نوکه څوك وغواړي چي د يوه ملت روحيات وپلټي، ښايي چي د دغو شيانو له پلوه هم ورته وګوري، ولي چي په دغو شيانوکي د پسيکولوژي، مهم مواد پټ پراته دي، زه به د پښتنو د روحياتو د پلټني دپاره پر دې ټولو بېله_بېله څېړنه وکړم.

ژبـــــــــــــــه

ژبه د هر ملت پر عقليت له دې پلوه دلالت کوي، چي په هر عصر کي د عقلي مظاهرو يو مهم مظهر ژبه ده، ولي چي ژبه په يوه پلا نه ده پيدا سوې او نه دغسي بشپړه اخلافو ته له اسلافو څخه راغلي ده، لومړی پلا خلقو پر خپلو اړتياوو سم ځيني الفاظ جوړ کړه، چي نوي شيان ميندل کېدل، نوي کلمات هم ورته جوړېده، چي شيان ورکېده، نو نومونه يې هم له منځه تله، نو په دې راز هره ژبه د يوه مستمر مرګ او ژوندون په مرحلوکي ځي، دغسي هم د ژمي اشتقاقات او تعبيرونه د هغه ملت د لوړتيا سره سم وده کوي، مثلاًکه د فرانسوي ژبي يو د سلوکالو د مخه د لغتو کتاب وکتل سي، نو به د راډيو او تلوېزيون نومونه نسي پکي پيدا، دا خبره نو پر دې دلالت کوي، چي فرانسويانو هغه

وخت دا شیان نه پېژانده.
په دې ډول هره ژبه د هغه ملت پر عقلیت ښه رڼا اچوي او د هر مملکت د طبیعت او محیط اثر پکې کیږي، پښتو ژبه هم د دغو ټولو عواملو تر اغېزې لاندې ده، پښتانه خو د غرو او دښتو خلق وه، دوی له بحره لېرې پاته وه، ځکه نو بحري حیواناتو دپاره نومونه نه لري، بالعکس د دوی په ژوندون کې مالداري او پونده‌ګي ډېره وه، حیاتیې په غیلو او د پسو په محصولاتو کاوه، نو د پسونو دپاره ډېر نومونه لري، هر راز پسه په اختلاف د نوع او عمر نوم پکې لري.
اوښ د دوی د حمل او نقل عمومي ذریعه وه، نو د دې حیوان دپاره هم په اختلاف د عمر متختلف نومونه سته، دا خو یې د اجتماعي محیط اثرونه وه، د طبیعي محیط اثر هم پر ژبه خورا ډېر دی، مثلاً پښتانه ډېر ځله په غرو کې مېشت وه، نو د ډېرو نومونه د اقسامو او اوزانو په اختلاف خورا په پښتنو کې ډېر دي: د طبیعي او مادي شیانو دپاره ډېر مترادف نومونه لري، مګر د معنویاتو او عواطفو او احساساتو دپاره ډېر کلمات نسته، ځکه په دوی کې پټه خوا سپکه او یو طبیعي او سپېڅلی ژوندون یې درلود، د سرور او لهو لعب او رفاه او نعمتونو نومونه لږ دي، ځکه چې دا شیان په پښتنو کې نه دي جوړ شوي، مګر د ویر او ناورین نومونه لري، د هجومي اقداماتو لپاره هم متعدد نومونه لري، ځکه چې پر دې ځمکو ډېرومتهاجمینو تعرضونه او تالاوي کړي دي.
له اخلاقي پلوه هم ډېر بد اخلاق په پښتنو کې نه وه، نو ځکه د هغو نومونه، هم نسته.
مثلاً: دله او دیوث په پښتنو کې نوم نه لري چې دا فعلونه نه وو، نو یې نومونه هم نسته د غرو د اقسامو بېل_بېل نومونه سته ولې چې د پښتنو ژوندون د غرو سره و.
د کږدۍ هر دیرك بېل_بېل نوم لري، ځکه چې په دې د پښتنو روزمره ژوندون و.
هغه کلمات چې قوت او قدرت پکې پروت دی،سته، لکه غښتلی، پیاوړی، ګړندی، زغرده، اما د ضعیف دپاره موضوع کلمات لږ دي، یا نسته! ولې چې پښتنو ضعیف لږ لیدلي وو، ټوله غښتلي او توریالي وه.
د طبیعي مناظرو او موجوداتو دپاره ښه_ښه نومونه لري، ځکه چې د قدرت د لاس ښکلي شیان د دوی تر سترګو لاندې وه، رڼا، وړانګه، پلوشه، رېړه(ضیأ) مختلف ډولونه دي، د بارانو دپاره څو نومونه سته، ولې چې د دوی ځمکې باراني وې، پسته، ووز، هېښمه، وسه او نور اقسام لري. په مملکت کې لوړې ژورې ډېرې وې، نو دې دوو حالاتو ته ډېر الفاظ سته، لوړ، بر، پورته، هسك، پاس، اوچت، جګ(بلند)، کښته، کوز، شېوه، ځوړ، ښوړ، لاندې(پائین).
پښتنو پخپل اجتماعي محیط کې ځانته د ژوندون ځینې اصول درلوده، دا اصول (د پښتنو لیار) بولي او د پښتنو په لیار کې، جرګه، ننواته، بسپن او نور دودونه داسې ټینګ دي، چې ټوله یې مني.
دا خو د پښتنو قانوني اجتماعي نظام دی، چې د دوی پر اصولي عقلیت دلالت کوي او اقتصادي نظام یې بسپن تر قانوني کنترول لاندې راولي.
د پښتو د لغاتو او کلماتو مطالعه دا ښکاره کوي، چې پښتانه عقلاً او فکراً حقیقیون Realists یعني د خیالي او وهمي شیانو خوا ته یې لږ میل و، د دوی ادبیات هم ساده او سپېڅلي او طبیعي دي، خیالیت Idealism لږ پکښې ځلیږي، له ژبې څخه د پښتنو اخلاقي افکار هم څرګندیږي، مثلاً زهره هغه ستوری چې ماښام راخیږي، ځینې پښتانه یې (مېلمه ستړګه) بولي، ځکه چې دوی به ماښام ضرور مېلمه ته منتظر وه او یوازې یې ډوډۍ نه خوړه،

نو دا د مانښام سترګه دوی "مېلمه سترګه" وباله، یعني هغه سترګه چي دا راوخته، نو مېلمه هم راغئ.
په دې ډول که د پښتو لغتونه اوکلمات له روحي پلوه تحلیل سي، نو د پښتنو پسیکولوژي ښه ځني څرګندیږي، پخوانو پښتنو خو د حقیقت Realism خوا درلوده، خیالي نمونه یې نه وه ایښي، یعني هغه شیان چي د دوی د عقلیت دایره هم تنګه نه وه، ځکه چي سرفي مشتقات دومره ډېر دي، چي پر اکثرو انساني حالاتو باندي ښه دلالت کوي، او د دوی عقلي ارتوالی ښه څرګندیږي.
د پښتو ژبي تذکیر او تانیث چي پر افعالو او ضمایرو اوکلماتو باندي جاري دی، دا راښیي، چي د پښتنو عقلیت هر شي ته په داسي سترګه ګوري چي هغه فطرتاً ورسره ښایي، د رجولیت احساسات په دوی کي قوي وي، ځکه نو مذکر له مونثه سره نه ګډوي نر ته بېل نظر لري، ښځي ته بېل. دقت او ښه پرتله کول او د هر شي تقدیر پر خپله اندازه استعمال یې پر خپله موقع، د ژبي له دې خاصیته ښه څرګندیږي او دا شیان، خو د عقلیت په تکامل کي هم لو برخه لري. الفردفوییه(۱۸۳۸-۱۹۱۲ع) فرانسوی د روحیاتو محقق لیکي، چي جرمنیان د احتیاج پر وخت ضروري کلمات جوړوي، کانټ او هیګل ځانته د ضرورت له پلوه ژبه جوړه کړېده عربي ژبه هم له دې خوا ارته سوې ده، نولډکه Noldke الماني مستشرق وایي چي د عربو شعراوو ډېر لغات په خپلو اشعاروکي په کوم تقریب په ځیني معناوو راوړې وه، وروسته لغت ټولوونکو خلقو پر دغوکلماتو د موضوعو الفاظوګمان وکی او پخپلو کتابوکي یې درج کړه، مثلاً هیضم او هراس، چي د زمري په معنا یې راوړي دي، حال دا چي داکلمې ببلي معناوي لري دا خاصیت تر یو اندازې په پښتوکي موږ وینو، د پښتنو اجتماعي او جغرافي محیط ډېري داسي کلمې میندلي دي، چي اوس موږ د پښتنو د روحیاتو په پلټنه کي ښه کار ځني اخلو، د مثال په ډول لاندي تشریح وګورئ:
پسله ٦١٦هـ کال پر آسیا د پردیو تاړاکونه او یرغلونه پیل سوه، چنګېز او زامنو یې لومړی پلا پښتونخوا او د دې ځای ودان ښارونه تالاکړه، وروسته ګوډ تیمور، د خپلو پلرو یاد تازه کی، وروسته بابر هم د پردیو ناورینونه نوي کړه، تر بابر وروسته د ډهلي د پردیو پاچهي د پښتنو سره سخت جنګونه وکړه، په وارو_وارو د ډهلي د شاهنشاهۍ عسکر راغله او غوښته یې چي د پښتنو آزادي سلب کي، او دوی مریان کي، دا تاړاکونه پنځه سوه کلونه مسلسلاً پر پښتنو جاري وو، پښتنو پردي پاچهان خپل دښمنان ګڼل، ځکه چي پر دوی یې زیل_زیل ظلمونه کړي وه، نو وروسته د پردي کلمه داسي سوه، چي د ظالم سره مرادفه یادېده داکلمه هر ځای د غم او ناورین او ورانۍ او ظلم سره یو ځای سوه.
بالعکس، چي د پنځو سووکلو دمخني پښتون ته پردي یا پردیواله کلمې ویلې وای، نو به ده د یوه ظالم، وحشي او ټولو انساني ښو صفاتو څخه عاري، یو سړی ګاڼه.
له دې څخه موږ ته څرګندیږي چي پښتانه پخپل خصوصي او ملي عقلیت او اخلاقوکي په کومه درجه ټینګ اوکلك وه او خپل مبادي او عقلي ساختمان یې خوښ او پرګران و، نو دوی پوره اوګوئیست Egoists یعني پر خپلو ښېګړو مین دي.
سید جمال الدین افغان وایي چي د پښتنو صوري هیکل او د تندیوکوتونه د دوی جسماني قوا او حماسي شوکت ښکاره کوي، دغسي هم د پښتو آهنګ او لهجه او د دوی ږغونه او د ژبي دروندوالی او صلابت یې دا راښیي، چي د دې ملت مزاج خوراکلك او درونډ او غښتلی دی.
نو د پښتو ژبي آهنګ او فقه الصوف او ادبي ساختمان او وینایي جوړښت او د پښتو ویونکو خلکو لوړ روح او متین

اخلاق راښيي او دا چي پښتو تر ظاهري ښکلو یا سره سموکړو او پیپلو الفاظو ډېره معنا ته ګوري او د خبرو حقایق تر ظاهروکلماتو دوی ته درانه او اهمیت لرونکي دي، نو موږ د دوی ژور عقلیت او حقیقت روزونکی فکر ځني معلومولای سو له دې جهته هم پښتنو په خپلو ملي اشعاروکي د پردو ملتو مصنوعي وزن او تول نه دی نه ایستلی.

شعـــــــــــر

د هر ملت اشعار د دی عقلي ژوندون ښه ښکاره کوي؛ اخلاق، دودونه، دیانت، عقلیت او نور ټوله خصایص یې پکښې پراته وي، په شعرکي د ملتو اجتماعي نفس او روحي ساختمان او فکري بنیه داسي ښکارېږي، لکه هنداره. د پښتو په اشعاروکي د پښتنوالي مختلف مزایا پټ پراته دي او د پښتنو د طبیعي محیط او اجتماعي چاپېر یو صحیح مظهر دی، لکه د مخه مو چي وویل د پښتنو شعر هم لکه ژبه د دوی د حقیقي Realist عقلیت نمایندهګڼل کیږي او هغه شعري نارې او ټولني او بدلي چي د پښتنو لهکومو ځخه راوتلي دي، د دوی د روحیاتو خارجي صحیح او روښه مظاهر دي.

شعرا د ملت په افرادو اوکورنیو او ټولنوکي ګټه وګړي دي، په هغه احساس چي نور وګړي متحس کیږي، یا هغه جذبات چي د ملت په زړهکي غورځنګ کوي، د شاعر روح همکټ مټ د هغو تر اغېزې لاندي راځي، نو شاعران موږ د ملتو د افکارو او روحیاتو او اخلاقو ښه ترجمانان او نمایندګان بللای سو.

د پښتو ژبي اشعار خو دوه ډوله دي، یو هغه اشعار او بدلي دي چي موږ یې لغړ او سپېڅلی ملي مال بولو او بل هغه شعرونه دي، چي پښتنو شاعرانو د عربو او دري پر ډول ویلي، د دوی ادبي او عروضي او قافیوي اغېزه لري او په افکاروکي هم څه نا څه پردو اشعارو ته نږدې دي.

هغه اشعار چي د وزن او قافیې او نورو خصوصیاتو له رویه بشپړ پښتو دي، هغه خو ټوله د پښتني عقلیت او تفکر نتیجه ده، مګر هغه اشعار چي عروضي دي او د پردو پر اشعارو سم ویلي سوي دي، په داسي شعرونوکي هم د پښتنوالي عقلیت اغېزهکړې او تر خپل ملي اثر لاندي یې راوستلي دي، دلته زه د خوشحال خان دکلیات له مقدمې ځخه ځوکرښې لیکم، چي په ۱۳۱۷هـ ش کالکي مي لیکلي دي:

د پښتو شعرکه څه هم په ډېرو شیانو او خواصوکي د دري او عربي اشعارو سره نږدېوالی او قربت لري، مګر بیا هم ځکه چي د محیط او قوم ذهني او روحي خواص پر ادب اثر لري، نو د خوشحال خان پهکلامکي د پښتنوالي ډېر مزایا لیدلکیږي، د عشق دنیا او د میني نړۍ یوه بېله دنیا ده د عاشق قلبي واردات او د ده تاثرات پر بل چا نه قیاسیږي، مګر ملي خواص او اولسي ممیزات هرکله په دغه دنیاکي هم اوځاریږي او لکه ادب چي د روحي تجلیاتو هنداره ده، دغسي ټوله ملي ښېګړي هم پکښي برېښي.

پښتانه خو په فطرتکي ملي غرور او د روح لوړتیا لري، پښتون هیڅکله په هیڅ ډول داسي خضوع نهکوي، چي د ده ملي غرور ته صدمه ورسیږي، شبلي نعماني په شعرالعجمکي لیکي، چي نسبت و پارسي شعر ته په عربي شعرکي هر ځای د نفس عزت او غرور ساتلیکیږي، مینکه څه هم و خپل محبوب ته اړ وي او وصال یې غواړي، مګر دی دګدا په څېر نه دی، البته جانباز دی، مګر غلام نه دی، د میني مصیبت ته تیار دی، مګر ذلیل نه دی، مثلاً یو عرب

شاعر خپلې مینې ته داسي خطاب کوي:
فلا تحـــسبي اني تخشعت بعدکم
ولا انستي بالمشي في القيد اخرق
یعني: "داګومان مه کوه چي زه په تا پسې خاشع سوم او نه په بند سره زه له یونه پاتېږم "
بل ځای عاشق خپلې مینې ته داسي وايي چي ضمناً د خپل قوم مېړانه او توریالیتوب هم ورښکاره کوي:
اذا اسود جنح اللیل فلتات ولتـکن
خطـــاك خفاقا فان حراسنا اسدو
(عمر ابن ابی ربیعه)
یعني: "چي ماښام د شپې وزر توري شي نو راسه مګر تېږونه ورو ـ ورو ږده چي زموږ ساتونکي زمري دي"
مګر په پارسي شعر کي عاشق د مینې په دنیا کي ځان دومره بایلي او بې خونده کیږي او د معشوق په مخ کي ځان دومره کښته کوي، چي ځان سپی هم بولي:
ســـــحر امـــــــدم بکویت بشکار رفته بودي
تو که سګ نبرده بودي به چه کار رفته بودي
د پښتو شعر (مطلب وروستني عروضي اشعار دي) که څه هم له یوې خوا شدیداً د پارسي تر اثر لاندي شوی دی، مګګر بیا هم د پښتنوالي د روح لوړتیا پکښې ښکاره کیږي او پښتون عاشق هیڅکله ځان نه سپکوي او خپل غرور او د نفس مناعت نه بایلي په هغو ځایو کي چي د نورو په تقلید څه ویل شوي دي، داسي اشعار ښل دي.
د خوشحال خان په کلام کي د پښتنوالي لوړ او ژوندی روح ښه ځلیږي، مثلاً په دې بیت کي د ځان لوړتیا په څه ښه ژبه محبوب ته ښیي:
مـــــــــــــرګ لره یې واړه د ډهلي لښکر راغلی
ته لا د خوشحال په مرګ ځان روغ نه ګڼې ننګ کړې
سربازي او توریالیتوب په عشق کي هم د ده سره ملګري دي او کوږتې ذلت او د تحقیر کار نه مني.
په درست جهان به نه وي یو د ما غوندي رسوا بل
ورځم توره وکـــــــښلې چي مین واورم په تا بل
د پښتنو عشق هم ښکاره او سپېځلی دی، پټ پټانه نه لري، په نره توره مینه کوي، د عشق په دنیا کي خو مین او معشوق ډېر د راز ساتنه او پټول خوښ لري، او نه غواړي چي څوك پر خبري سي:
ز شـوق میروم و تو ننګرم در بزم
برای آنکه فتد غیر در ګمان دګر
عاشق د اغیارو او رقیبانو له ببري د خپل محبوب حال هم په ښکاره نه پوښتي:
بهر مجلس که جا سازم حدیث نیکوان برسم
که حـــرف آن مه نامهربان را در میان سازم
مګر د پښتنوالي په دنیا کي دا پټ پټانی نه سته، د پښتنو روح خو غلي اقدامات یا حیلې نه مني د پښتون مینه او

میرخی رډ بړه ده، خوشحال خان هم وايي:
زه خوشحال کمزوری نه یم چي به ډار کړم
په ښــــکاره ناري وهم چي خوله يې راکړه
د پښتنو په روح او عقليت کي پر ځان ويسا self-help په لوړه درجه سته، د دوی ځانوالی خورا قوي دی، د پښتون پسيکولوژي هم دومره ټينګه اوکلکه ده، اساس او ولۍ يې پر "ځانوالی" ولاړ دی او خوشحال خان د پښتنوالي دا عالي روح په دې ډول ښيي:
د مــــــزريو مـــــړنتوب په لښکر نه وي
مټ يې هرکله يوازي پر خپل ځان وي
پښتانه د هر راز مشکلاتو په مخ کي ځان نه بايلي، په ثابت عزم خپل کار پر مخ بيايي، دا ثبات او استقامت د پښتنوالي عنصر دی، پښتانه نوي مبادي، په آساني نه مني، چي ويي منل نو يې بيا کورټ نه پرېږدي، خوشحال خان د پښتنوالي دا لوړ همت او ثابت عزم داسي راښيي:
که آسمان دي د مزري په خوله کي ورکي
د مــــــزري په خوله کي مه پرېږده همت
لګنړه يې دا چي د پښتنو شعر د دوی طبيعي ژوند او سپېڅلی خيال او حقيقت ته نږدې عقليت او درانه او ثابت اخلاق اوڅاروي تر معنوي او وجداني خواوو حياتي او ظاهري پلوونه رڼوي.

مــــــــــتلونه

زما دا عقيده ده، چي د متل کلمه سوچه پښتو ده، اما ځيني خلك وايي، چي دا له عربي مثل څخه مفغنه سوې ده، که دا دوهم قول ومنل سي، نو په مفغناتو کي د عربي "ث" په "ت" اليشه سوې ده، مثلاً ميراث چي مفغن يې ميرات دی، د مثل کلمه به هم متل سوې وي، د عربي لغاتو پوهان وايي چي مثل يعني مثل(مانند) او نظير وروسته دا کلمه په ټولو حکمتو کي مستعمله سوه، ځيني وايي دا کلمه له عبري مثل څخه جوړه سوې او پر ټولو حکمتو او لنډو قصو او اساطيرو اطلاقيږي په پښتو خو متل هغو لنډو ويناوو ته وايي چي د ښو معناوو او حکمتو څخه ډکي وي، په متلو کي ډېر ځله د ملتو د روحياتو خورا ښې ــ ښې نکتې پرتې وي، بلکي ځيني پوهان وايي چي تر شعر لا متلونه د ملتو پر عقليت ښه دلالت کوي، ولي چي اشعار د داسي خلقو له کومو راوځي، چي فکر او ذهن او عقليت يې تر عوامو لوړ وي، اما متلونه د عوامو له عقليته حکايت کوي او د متلو الفاظ لکه اشعار مصنوعي او معقول نه وي او د عوامو په ژبه وي.
نو متلونه د عوامو وګړو رېغ وګڼل سي او دلالت يې پر روحياتو تر شعر، ټينګ او د ويسا وړ وي، متلونه د ملتو د اجتماعي ژوندون او د دوی د عقلي هويت ښکاره کوونکي دي، په مختلفو اوضاعو کي د تجربې او ازميښتو نتيجې دي، چي په لنډو کلماتو کي ځای سوي وي. پښتنو متل کړی دی چي "پردۍ ښې نيمه خوا دي" يا "پردی کټ تر نيمو شپو دی" له دغو څخه موږ د پښتنو ښل او ځانته درانه او مستقل افکار او روحيات استنباط کولای سو او لکه د

مخه چي مو هم وويل، دوی هرکله ځان لوړ او پردي يې کښته بلل د پردو دودونه يې نيمه خواګڼل او پر خپل مليت او پښتنواله يې داسي ويسا درلوده، چي د هر ظفر او بري دپاره يې خپل ځان کافي ګاڼه.

پښتانه متل کوي: "جنګ په وسله کيږي او ننګ په غله" له دې متله موږ لاندي خبري استخراجوو:

د پښتنو اجتماعي ژوندون پر جنګ او ننګ ولاړ و، د دوی عسکري احساسات په خصمانه حرکاتو کي او د ننګ جذبات په خپلوۍ او روغه کي د ژوندون مدار وه "وسله" په دوی کي مهمه او هم د اړتيا شی وه.

دې اجتماعي اړتوب دوی زراعت اوکرني ته پاځول، نو يې په اخلاقوکي زراعتي روح او دکرني قدرکول داخل سوه، دا روح که څه هم د زړو آريانانو دی او ستا د دوی زراعتي حالت ښه څرګندوي، مګر په پښتنواله کي خو دغه زوړ روح تطور وکړ او د پښتنو روحياتو سره سم د ننګ دپاره يوه وسيله سوه، له دغه موږ ته اوڅاريږي، چي د پښتنو عقليت بې نتيجې حرکت نه مانه، او د علت او معلول، او سبب او مسبب په سلسله کي بې برخي نه وه.

د اجتماعي ژوندون اساس ننګ و، نو د ننګ دپاره غله اوکښت ضرور و، دې کيفيت د پښتونخوا وګړي اکثر کرونکي او زراعت پېشه کړه. "پر پچه وخوت کشمير يې وليد" دا متل موږ ته ښيي، چي پښتنو په عين ملي غرور او د ځان په ويساکي ځان نه ورکاوه، يعني په لږ څه له هوله نه وتل او نه يې ځايه تکبر درلود، د دوی عقليت ظرفيت او د نفوسو لوړتوب له دې متله ښکاره دی.

"د ډېرو لرګی د يوه غوزی" د پښتنو د اجتماعي تعاون روح څرګندوي، چي د مخه يې موږ په "بسپنه" کي بيان وکړ.

کله_کله په پښتو متلوکي د فلسفې ګراني_ګراني خبري هم راغلي او دا راښيي، چي د پښتنو عقليت سوچه بدوي او غرنی نه و، د دوی په عقليت کي ژورتوب و، مګر طبيعي رنګ يې درلود. د صنعي او موضوعي علومو نه و وهلی.

هغه فلسفي قوانين او ځلی چي منشا يې فطرت دی، يعني هغه الهی سنن چي پر موجوداتو په مطرد او عمومي ډول جاري دي او قرآن عظيم يې په (لن تجد لسنه الله تبديلا) سره راښيي، د پښتنو په روڼ او رسا دماغ کي دغه مسلم اصول منلي سوي وه، او لکه يو فلسوف او پوه سړی چي د علم او فلسفې له پلوه تعبير په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلوکي هغه فلسفيانه افکار او خيالات ښه ځای او فلسفې له پلوه تعبير په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلوکي هغه فلسفيانه افکار او خيالات ښه ځای کړي دي، مثلاً دا فکر چي جهان زموږ د اعمالو د نتيجو د انعکاس ځای دی او هر سړي ته خپل عمل

او د خپلو چارو جزا او مکافات رسيږي، په فلسفه کي ډېر زوړ دی، مولانا جلال الدين بلخي وايي:

اين جهان کوه است وفعل ما صدا
اين صدا هــــا بازګردد سوی ما

پښتانه دا قانون په اجتماعياتوکي تطبيق کوي، او د بدي جزا تر هغه سخته ورکوي مثلاً خوشحال خان وايي:

که په توره يې جــــواب ورکړې مردي ده
که وجود دې څوك آزارکاندي په چوب

دا متقابل نتايج او متقابل حرکات د پښتنو د ننګي او اجتماعي ژوندون جوهر دی، د ښو ښه نه هيريږي؛ د بدو بدتره جزا ورکوي هغه چي له نورو غواړي، له ځانه يې هم غواړي، حميد د ناموس او ننګ په ساتنه کي لومړی د بل دا ستايي، چي خپل دا هم وساتلای سي:

چـي د بل ننګ و ناموس ساتلای نه سي
و به نه ساتي ځوك خپل ننګ و ناموس
د پښتنو دا روح يا د اجتماعي فلسفي مسئله په دغه يوه متل کي ښه ځرګنده سوې ده، چي:
"مه کوه په ما، و به سي په تا". په دې ډول پښتو متلونه د پښتنو د روحياتو او عقليت هنداري دي که موږ وغواړو چي پر نورو متلو بحث وکړو، نو به مضمون ډېر اوږد سي، اوس مو فقط څو متله د مثال په ډول راوړه.

قصـــــــــــــې

د پښتنو ملي قصې او روايات، لکه شعر او متلونه د دوی د پسيکولوژي خواصو څخه ډکي دي، د روغي ژوندون، د جنګ دودونه او آداب د عشق او ميني حالات او روحي جذبات د دوی ذهنيت او افکار د ملګرۍ او رفاقت لاري او حالونه شاعرانه حيات، شرافت، د ننګي سره علاقه مندي، توريالیتوب، دفاعي او هجومي احساسات، حتی د ښځو شريفانه اخلاق او ناموسداري او ننګياليتوب، لنډه يې دا چي پښتني قصې ټوله د پښتنوالي خواص او مزايا لري او ښکاره کوي يې.
د پښتو قصې او نقلونه چي د ځيني ملي پهلوانانو Heroes پر سيرت او حيات مشتملي دي، شاعرانه سپېڅلي خواوي هم لري، موږ د مخه وويل چي د پښتو پر عروضي شعر د پردو اغېزي ډېري خيري پرتې دي، مګر دا د نقلونو اشعار او نارې سپيني سپېڅلي دي او خاص د پښتنو په ژوند او روحياتو اړه لري، نو ځکه موږ تر عروضي اشعارو داسي بوبي او سچه پښتو نارې او بدلي د پښتنو د روحياتو په پلټنه کي مهمي ګڼو.
دوکتور ګوستاولوبون وايي:
"قصې ډېر ځله تر تاريخ صحيحي وي او د ملت حقيقي مشاعر ځرګندوي، قصې هغه حوادث دي، چي د حکايت کوونکې عاقله په متاثره شوې وي"
نو د پښتو قصې هم داسي دی، چي د دوی ملي روح ښه اوځاروي، که مضمون نه اوږدېدلای، نو ما به دا خبري ښې پستې شنلي او پلټلي وای، مګر اوس فقط مثالاً څو اشارې ورته کوم، د "فتح خان بړېڅ او رابيا" په نقل کي دا دواړه مينان پر ټولو واقعو سره ملګري دي پښتني ښځي په جنګ کي پخپله شامليږي او توريالۍ دي، هغه وخت چي له شپېتو تنو ملګرو څخه يوازي فتح خان او د ده پښتنه مينه پاته سوه، نو سهار رابيا فتح خان ته د جنګ تشويق داسي ورکوي:
سر د سره پالنګه هسك کړه فتح خانه
رابيا ګلي پونده ورته کړه سپرېږي
چي فتح خان لا له ځايه نه و راپورته سوی، رابيا د جنګ پر آس سپره وه، د غليم مقابلې ته تله، نو يې په خپل مين داسي ناره وکړه:
سر د سره پالنګه هسك کړه فتح خانه
رابيا ګلي پونده ورته کړه سپره سوه

فتح خان په داسي حماسي بړغ ځواب ورکړ:

"که تتي دګواريو ځانګي تتي، يا مي خور يې يا مي مور يې، خو يې نکړم، پر دا سپينه سينه پڅي".

په پای کي فتح خان يوازي د جنګ پر ميدان پاتيږي، نو وايي:

"يوکه بوټی هندوستان مي بوټی۔بوټی=په سپيتانه کي خلاص نه سو، اوس راواړوه د سپينو چړو موټی".

له دغو نارو څخه به د پښتنو جنګي احساسات او د دوی د ښګځو روحي او معنوي غښتلوالی او لوړ مقام تاسي ته ښکاره سي، چي د پښتني عقل او اجتماعي مزاج او فکري ساختمان هم تر پښتون کښته او ضعيف نه و.

د پښتنو پاك او سپېڅلی ژوند او د عفت او ناموس داری حيات د پښتني اخلاقو څخه دی، يعني د پښتنوالي روح، دوی په عفت او پاك لمنی کي ساتلی دی، د ښادی او بيبو نقل زموږ په قصوکي خورا شهرت لري، عاشقانه احساسات په خورا تېز او تر هر څه اثرناك او اغېزه لرونکي دي، هم د پښتنوالي روح نسي مغلوب کولای، ښادي خو پر بيبو مين و، او بيبو هم د ده په مينه کي لېونی وه، مګر د دوی عشق هم د عفت تر سيوري لاندي و او د بيبو ته تر واده د مخه معاشقه لوی پېغور او ناوړه وه، ځکه نو چي يو وخت ښادي له بيبو څخه خوله غواړي، بيبو دا خواست نه مني او ناره پرکوي :

"چي دا ښادي هلك و ما يې تل اودې ځړی=اوس چي دا ښادي را لوی سو نو د ما غواړي خولګی".

په پای کي ښادي چي پښتون ځلمی و، د دې خپل بې ځايه خواهش په پښېمانی او د دې دپاره چي ځان د دې اقدام له پېغوره وباسي، له وطنه ورکيږي او کلی کور ټوله پرېږدي.

ښادي ولاړ ورك سو، تېر، کهول يې پرېښود، بيبو خو د ده په مينه کي سوځي، يوه ورځ چي د بکوا پر دښت کاروان تېريږي، نو د دې خپل مين ور په ياديږي، وګورئ په څه آرمان ناره پرکوي:

"کاروانونه د بکوا پر دښت تيريږي=کاروانونه د بکوا پر دښت تېريږي، ښادي ورسره نسته، په دا نورکاروان مي مينه نه ماتيږي، زما آرمان ښادي مي بايلو".

په دې ډول د پښتو ملي قصې، لکه آدم خان او درخانی، مومن خان او شېرينی، جلات خان او شمايله، موسی خان اوګلمکی توردلی او شاهوګله او نوري۔نوري د پښتنو د پسيکولوژي روښي هنداري دي .

عنعــــــــــــــنات

عنعنه يعني له نيکونو او تېرو پښتنو څخه، خوله پر خوله او پښت پر پښت رانقل سوي شيان او دودونه هم، لکه ژبه او شعر او قصص د ملي روح ښکاره کوونکي او څرګندونکي دي، پښتانه ډېري عنعنې لري، خورا ډېر دودونه او رسوم سته، چي له زړو پښتنو څخه معنعن تر موږ پوري راغلي دي، په پسيکولوژي تحقيقاتوکي دې خوا ته په غورکتل کيږي او دا عنعنات د فوکلور اساسي ټکي دي، زه دلته فقط څو عنعنو ته اشاره کوم:

پښتانه وايي، چي د مېړاني باد راوالوت، نو د ځينو پښتنو پر لمن ونښت، داسي پښتانه په اجتماعي ژوندون کي "لولمن" لري، دوی د رياست او مشرتوب وړ دي، د ځينو پښتنو پر مټ ونښت، دا قومونه توريالي او ننګيالي دي، يعني حربي استعداد يې تر ټولو غالب دی، دغه باد د ځينو قومو پر ژبه ونښت، نو د دې پښتنو مرکه او نطاقي او د

علم او پوهني خواص نصيب سوه، له دې عنعنې څخه د پښتنو د عقلي مزاج او روحياتو دا درې اساسي تيږي ښکاري:

۱. د رياست او اداري مشرتوب قوه.

۲. حربي استعداد او جنګي روح.

۳. علم او پوهنه او وينا او علمي تلقينات.

پښتانه ښځو ته په مخصوص نظرګوري او په پښتنواله کي د احترام مقام لري، ډېر ځله نارينه د وريندارګانو د ناموس د ساتني دپاره سرونه بايلي، حتی د پردو ملتو ښځو ته هم کټ مټ په دغسي سترګه ګوري.

د پښتنو په عنعناتو کي "د پلو روی" خورا اهميت لري، پښتون د خورلښي پلو محترم ګڼي او تر ډېروګڼو يا انتقامي اقداماتو تيرېږي، په جنګ کي چي د مېرمن پلو منځ ته راسي، کلی مقاطعه او متارکه وسي، پښتون چي هر څومره په قهر وي، خو د پښتنې خور پلو ته ګوري او کورټ يې تش نه پرېږدي.

ننـــــــــــــواتې

ننواتي د پښتنو يو عنعنوي د عذر غوښتلو ډول دی او د کلو_کلو دښمنۍ او عداوتونه په ننواتو له منځه وځي او داسي وي، چي د يوه خورا لوی کار يا لوی خصومت د غذر او بخښني دپاره مغلوب يا مجرم سړی د خپل کلي يا کام سپين ږيري او ستانه خپل مقابل ته ورلېږي، کله_کله چي امر ډېر مهم او د بخښلو قابل نه وي، نو خپلي ښځي په ننواتي ورلېږي.

دا ننواتی دومره اهميت لري، چي پښتون مري، خو ننواتې نه کوي، مګر کې وکړه، نو د ده مقابل پښتون هم ضرور دغه مني او دی بخښي.

د پښتنو له صفاتو څخه ده، چي ننواته به نه کوي اوکې وکړه، ها مقابل يې هم ضرور مني، په دې ډول نور ډېر د پښتنوالي عنعنات سته، چي ځيني يې"خادم" او "الفت" زموږ پښتنو ليکوالو ليکلي دي. له دغو ټولو څخه دا ښکاره کيږي، چي پښتانه اخلاقاً په هجومي روح کي خورا زغرد او تند او بيا په بخښنه او عفوکي هم مړني دي. کې انتقامي جذبات تاوده دي، عفو او بخښنه او د عذر غوښتلو منښت يې هم سته.

دا وه د پسيکولوژي ځيني اساسي څلي چي موږ لنډ_لنډ څرګند او په دې لارکي مو استفاده ځني وکړه، ځکه چي مضمون اوږدېږي، او د پښتنوالي د ښکېړو احتوا هم موږ ته اوس ممکنه نه ده، نو به دا بحث لنډکوو او فقط د پښتنوالي او پښتو ځيني تاريخي نتايج به وښيو، چي پخوا د دې پښتنوالي لمر پر نړۍ څه تجليات درلوده، او پښتانه د دغو روحياتو او سپېڅلو اخلاقو په اغېزو څومره لوړ سوي وه؟ او په تاريخ کي د پښتو او پښتنوالي څه نخښي سته؟ دا تاريخي کتنه به هم لنډه وي.

د پښتنو د لمر ځلښت په تاريخ کې

د پښتنوالي روح، لکه لمر داسي دی، چي هر وخت په برېګښ او ځلښت کي و او دی. د پښتنوالي اخلاق او د پښتنو روحي او عقلي مزاج او د دوی معنوي جذبات او غرايز، د دوی سپېڅلي مشاعر داسي دي، چي هيڅ وخت يې ځان نه دی پټ کړی او پښتون ته يې تاريخي لوړتوب او شهرت هم بخښلی دی، په زړو آريانانوکي تقريباً درې تر څلورو زروکالو د مخه هم پښتنو شهرت درلود. د هند په زاړه کتاب ريګويدکي د دوی نوم په "پکنه" سره راغلی دی. او په هغو لسوکامونوکي شمېرل سوی دی، چي دوی د آريانانو زوړ تاريخي جنګ کړی و.
نينوس او سميلراميس د آشور شاهانو د خپل عظمت په وخت کي هم پر باختر خپلي حملې کولې، اما د دې ځای خلکو سخت جنګونه ورسره وکړه د آشور د ميخي خطو زاړه آثار چي پيدا سوي دي، دا ښيي چي ۱۱۰۰ کاله تر مېلاد د مخه يو آشوري بريالی تګالات فالازار Tagalath Phalazar په دوڅلوېښتو قبيلوکي اراکوتو(ارچوتوس)،
هراهوتي او نيسع او نيسا هم ذکرکوي، مګر دغو قبايلو دا فاتح بيوته مات کی او ځان يې آزادکی
اركوتو(ارچوتوس) خو د يونانيانو آراکوسيا Arachosia يعني قندهار دی، چي په پهلوي رخوت وه او عربو رخج او رخدکړ
هراهوتي Harahuate چي په اوستاکي هم راغلی او په ريګويدکي سوس وتي ذکر سوی دی، ارغنداو دی
اما نيسع يا نيسا غالباً اوسنی نېش دی، چي د قندهار شمالي مغربي خوا ته کاين دی او د زاړه مدنيت آثار هم پکښي ښکاريږي، او مسعودي اسلامي مؤرخ(۳۳۲هـ) د بست او داور او رخج سره يو ځای د(نېس) په ډول راوړی دی له دې څخه ښکاره سوه، چي پښتانه پخوا هم يو توريالی قوم و او د پرديو مريي توب يې نه مانه.
هيروډوټس د يونان زوړ مؤرخ چي تر ميلاد د مخه (۴۲۵-۴۸۰) کاله اوسېدی، پښتانه د "پاکتويس" Paktves په نامه او د پښتنو اوپرېدي قبيله يې"اپاروتي" راوړې ده.
د مؤرخينو پلار هيروډوټس وايي:
"هغه خلك چي د هند شمال ته د"پاکتي ايکي" په مملکت کي پراته دي، د هستوګي ډول يې د باکتريانو(بلخيانو) دی، دوی خورا توريالي او جنګيالي دي، چي د خشياراشا(۲۴۶-۴۸۶ ق م) هخامنشي فاتح سره وه او پوستينان يې اغوستي وه، لويې_لويي د غشو لښدۍ او خپلي وطني چړې(پېش قبض) يې درلودې"
هلبرانټ Hellebrandtr ليکي:
"په ريګويدکي راغلي دي، چي په آراکوسيا(قندهار)کي يوه قبيله ده، چي (واسوديوا يې باچا او د ده زوی سوداس) و، دې قبيلې د سندهـ تر روده پوري بری وموند او جنګي کارنامې يې د افسانو او نقلو په ډول مشهوري وې تر ميلاد د مخه(۳۲۷-۳۲۹ ق م) چي مقدوني سکندر د افغانستان پر خوا هندوستان ته تېرېدی، پښتنو د دې بريالي سره خورا سخته مقابله وکړه، د قندهار خلکو د ده سره جګړې وکړې، د نورو پښتنو په غروکي هم سخت زحمتونه پر ورغله، د صوات په لته‌کي د يونان دا فاتح چي ټوله آشيا يې نيولې وه، ټپي هم سو .
د سکندر سره د پښتنو مقابله خورا شهرت لري، د پښتونخوا يو غر په يونانيانوکي خورا مشهور دی، چي د يونان زوړ

افسانوي پهلوان"هرکول" هم دا غر نه و نیولی، مگر سکندر پر دې غره یرغل وکړ او پښتنو ډېر یونانیان پکښې مړه کړه.
سکندر په پای کې مجبور سو او له بېرې پر شا سو، وروسته چې پښتنو دا ځای تخلیه کړ، نو سکندر ځنې تېر سو، یعني سکندر په خپل قوت پښتانه نکړه مات.
آریان اوکنټ کورث د دې غره قوم Arne (آرن) مګر یو بل مؤرخ ډیوډوره یې Arnas لیکي چې دا غر په تاریخ کې "عجیب غر" بلل سوی، چې د پښتنو د مېړاني په سبب چا نسوای مسخرکولای او سکندر په خورا زحمت او داسې تلفاتو تر "پښتونخوا" تېر سو، چې ډېر سپاهیان یې مړه او نور خورا په ستونزو سوي وو.
د ډیوډور مؤرخ په قول، نو ځکه سکندر د پښتنو له بېرې بېرته هند ته پر دې خوا نه راغی، ناچاره سو چې د بحیرهٔ عرب پر خوا ځان ایران ته ورسوي، او ډېر عسکر یې د لوږې او تندې څخه د بلوچستان په ریګوکې مړه او په ٣٢٤ ق، م کې یې ځان فهرج ته ورساوه، تقریباً درې کاله یې د پښتنو له لاسه ناورینونه ولیدل.
البرمالي مورخ لیکي:
چې د پښتونخوا په خاورو کې د یونان سپاهیانو داسې بدې ورځې ولیدې چې دوی به دا خیال کاوه، چې د خپلو زړو پهلوانانو عملیات نوي کوي، دلته په دوی کې هم چمونه وسوه، لکه دوه ویشت پېړۍ وروسته چې په دغه ځای کې پر انګرېزانو راغله
له دغو تاریخي بیاناتو څخه ښه څرګندېږي، چې پښتانه له پخوانو پېړیو څخه دغسې مستقل او آزاد او په ملیت مغرور او توریالي اوګړندي وو او د دوی د پښتنوالي روح په هغه وختوکې هم ځلېدی او شهرت یې درلود، چې ټولو مؤرخینو د دوی ښېګړې ذکر کړي او د آریانانو په زړو کتابوکې یې نوم هم ذکر سوی دی.

د ګریکو بودیك مدنیت

صنایع د هر مدنیت او هر ثقافت نمایندګي په ښه ډول کوي، حتی ډېر ځله پوهان په صنایعو څخه د مللو افکار او روحیات هم معلوموي پر صنعت باندې، محیطي عوامل او سیاسي او تاریخي حوادث هم اغېزه کوي.
یو صنعت چې له یوه محیطه بل ته نقل سي په دې نوي محیط کې نوی رنګ مومي او د دې محیط پر تقاضا ځان سم کي، لکه د مخه چې مو وویل د سکندر د فتوحاتو پر وخت په پښتونخوا کې ډېر یونانیان پاته سوه او چې سکندر ولاړ نو دوی په باختر کې یو سلطنت جوړ کی، دوی خپل یوناني ثقافت او مدنیت ورسره راوړی و، وروسته ٦٠٠ کاله تر میلاد دمخه د هندوستان د بودا دین هم دې خوا ته راغی، دا دوه مدنیته سره ګډ سوه، د پښتنو روحي تجلیات وو، چې دلته یې یو تاریخي مدنیت چې نه د هند و، نه د یونان ایجاد کړ، دا مدنیت او صنعت چې د پښتونخوا د خلقو قریحې او د دوی محیطي او اجتماعي او روحي عواملو منځ ته راوړی و، د اسلام تر راتلو پوري دلې و، په بامیان، باختر قندوز او دکابل شمالي خواوې، هډه، پېښور، ټکسیلا او د اټك ها خواته یې ډېر ښه_ښه آثار اوس هم موندل کیږي. د دې صنعت نفوذ اوسنیو مؤرخینو لکه: هاکن فرانسوی، فوشه، جون مارشل انکلیس،ګوډار او نورو په ښه ډول پلټلی دی او دا را ښکاره کوي، چې د پښتنو تاریخي عظمت د صنعت او فکر او فلسفې او سیاست له خوا هم

خورا ټینګ و. او اغېزې يې په هندکي ترکشميره پوري تللي وې، لکه دکشمير د ډورك او ټکسيلا د اولي اونك ستونونه چي دا اغېزې ښه ښکاره کوي

د عربو او اسلام برى

موږ د مخه د پښتنو د روحياتو په بحث کي وويل، چي دوى زاړه مبادي ښه ساتي او چي نوي مبادي يې ومنل بيا يې نو ژر پرېږدي.

د اسلام مقدس دين چي پښتنو ته راغى، نو دوى لومړى د مسلمانانو سره ډېري سختي مقابلې وکړې، مګر وروسته چي دوى دا مقدس دين قبول کئ، نو يې داسي فداکارۍ ورته وکړې، چي يو لوى مملکت، لکه هند د دوى په توره د اسلام په دين مشرف سو.

احمد بن يحى بغدادي اسلامي مؤرخ چي په بلاذري مشهور دى په(۲۵۵ هـ)کي ليکي:

"د هجرت په ۳۰کال ربيع بن زياد بن انس حارثي د سيستان له خوا په هرمند او داور راغى او وروسته يې بست او زابل(قندهار) فتحه کړ، مګر د سيستان د رزنج خلکو خپل اسلامي امير ايستلى و، نو حضرت علي(رض) بېرته د جمل تر جنګ وروسته ونيوى، د حضرت معاويه(رض) په عصرکي بيا مسلمانانو هغه ځايونه ونيول، چي خلك يې له اسلامه بېرته اوښتي وه، کابل هم په دغوکي و، وروسته بيا دکابل پاچا رتبيل مسلمانان و ايستل، مګر بېرته مسلمانانو کابل، بست، رخج، داور ونيول، د عبدالملك بن مروان(٦٥-٨٦ هـ) په عصرکي بيا د رتبيل سره جنګونه وسوه او دا خواوي له ۳۰ څخه بيا تر ۱۰۰ هـ کاله مسلمانانو څو واره فتح کړې"

په دې ډول پښتنو لومړى د مسلمانانو فاتحينو سره کلکي مقابلې وکړې، مګر وروسته چي د اسلام په پاك دين سو، نو بيا يې دې دين ته ښې فداکارۍ وکړې، هغه وخت چي د سند اسلامي فاتح محمد بن قاسم د ۹۰ هجري کال په حدودوکي ملتان او سند فتح کول، د دې اسلامي بريالي سره پښتانه هم وه او پر هغه خوا يې اسلام خپورکئ .

په (۳۷۵ هـ)کي د پښتنو لوديانو څخه يوه بريالي شېخ حميد په ملتان کي د سلطنت اساس کېښود، دې پښتون او د ده کورنۍ تر ډېره په پښتنواله خپله پاچهي وچلوله او د هندوستان د راجګانو څخه يې ځان وساتى.

وروسته چي امير ناصر سبکتګين په ۳٦۷ هـ کي د غزني پاچا سو، پښتانه د دې پاچا ملګري سوه او دې پاچا هم د زابل(قندهار) له پښتنو سره خپلوي وکړه، ځيني مؤرخين وايي، چي د ده په لښکرکي چي د هندوستان د حملو دفاع يې کوله، دوه زره يا لس زره ، پښتانه وه د ملتان له لوديانو سره هم د سبکتګين د خپلوۍ له امله دوستانه روابط درلوده.

تر دې وروسته د سبکتګين زوى زابلي محمود چي مور يې دکندهار پښتنه وه، د غزني شاهنشاهي لوړه کړه، پښتنو د خپل خوريي سره ډېرکومکونه وکړه ، د هندوستان فتوحات او د بخارا، ايران برى ټوله د پښتنو په توريالیتوب وه، يميني د غزنوي عصر مؤرخ وايي: چي پښتانه د اجل په څېر يا د وړي زمري په ډول پر غليم ورتله، پرکوتلو خاته، لکه بربښنا پر زنګلو نتواته، لکه هوسۍ پر غرو لوړېده، لکه سېل په غروکي شېوه کېده"

يو پښتون د هندوستان په فتوحاتوکي د پښتنو مېړانه په دې بيتوکي په فخر او حماست بيانوي:

تـــــر كــــو نامردو داسي ودنگل له نام و ننگه
زه يو پښتون وم چي ولاړ وم د سلطان تر څنگه
توره په لاس په ســـــــــره اور د عرصات وختم
له بت شکن ســـره بـــــه دژ د سومنات وختم
پښتانه موْرخين د پښتنو جنگي مشرانو او ملکانو نومونه، چي د سلطان محمود په لښکر کي وه، بيانوي، يو جنرال يې خالو خان و، په دې لنډۍ کي هم له گومله د دې جنرال د لښکرو راتگ ښوول سوی دی:
چي د خالو لښکري راســــــــي!
زه به گومل ته د خپل يار ديدن له ځمه
دغه د پښتنو کومك و، چي د محمود زوی مسعود د ايران په فتوحاتو کي موْفق او وروسته يې وغوښته چي ولاړ سي، بغداد هم فتح کي او د اسلامي خلافت مرکز غزني ته رانقل کي او غزنوي شاهان د ايشيا او اسلام په پاچهۍ ومنل سي
تر غزنوي پاچهانو وروسته د غور پښتانه بريالي سوه، دوی هم د پښتنوالي د روح په برکت ټوله هند فتح کړ، د غوري سلطان شهاب الدين مېراني د قطب الدين ايبك بريالیتوب او بيا په هند کي د پښتنو پاچهانو کارنامې تاريخ نسي هېرولای، د سوريانو پښتنو شاهي، خو په هند کي د عدالت او عظمت او مدنيت دوره وه، د شېرشاه سوري عمرانات او د ثقافت او تمدن خدمتونه د تاريخ په زړو ليکي تر اوسه هم د هند په مختلفو رياستونو کي د دغو پښتنو کورنۍ حکمراني لري.
د کورگانيانو په پاچهۍ کي چي لومړی پښتانه د بابر په ملاتړ ودرېدل او هند يې ورسره فتح کړ، وروسته د ډهلي گورگانيانو وغوښته چي د دوی خپل فطري حق يعني آزادي ځني سلب کړ، مگر پښتنو خو مريي توب نه مانه، نو په دې دوره کي پښتانه ټوله پر خپله ننگه ولاړ وه، چي تر پايه يې خپله آزادي له لاسه ورنه کړه.
د پښتنو ملي پهلوان او نامتو سردار او اديب خوشحال خان ختك د دې ملي جنگو سردار و او د پښتنو ملي اديبانو د ختکو کورنۍ او د مومندو توريالیو د پښتنوالي د استقلال غوښتنو روح ښه ښکاره کړ او د گورگانيانو پر خلاف يې په خپل ملت کي داسي تبليغات وکړه، چي په پای کي د پښتنو له مريي توبه ناکامه سوه.
پخپله په افغانستان کي هم پښتانه د برم او جلال خاندان وه، د هوتکو او مرحوم حاجي ميرويس خان مېرانه او د ده د کورنۍ محمود او اشرف فتوحات خو ښکاره دي.
بيا د نادر افشار په مقابل کي د پښتنو ټينگار د پښتنوالي يوه ننداره وه، د هرات د ابداليانو جنگونه د دې فاتح سره مشهور دي، يو کال د قندهار ښار محاصره وه، په دې په پافشاري کي د پښتون شاه حسين او سيدال خان ناصر سپه سالار مېرانه زموږ نه هيرېږي.
د هند له خوا چي نادر افشار ببرته راځي، دې فاتح د خپلو غنايمو د ساتني لپاره د خيبر پښتنو ته د لاري ججه ورکړه، نو ځني راتېر سو، ځکه چي ده ته د پښتنو د توري بريښ ښه ښکاره و.
تر نادر افشار وروسته چي اعليحضرت لوی احمدشاه بابا د پښتنو باچا سو، نو دې ښاغلي پښتون د پښتنو د پښتنوالي لياقت او کشورکشايي ښه وچلوله، احمدشاه بابا د خپل ښاغلي پښتون ملت په ملگرۍ او توره اووه اته واره پر هند

يرغلونه وکړه، د هند مسلمانان يې د کفارو له تسلطه وژغورل د مرهټو جنګ د هندوستان له لويو جنګو څخه دی، چې پنځوس شپېته زره پښتانه تقريباً لسو لکو تنو سره وجنګېدل، ټوله يې مات کړه، تر دوو لکو تنو پوري يې مړه کړه او مرهټيانو ملا يې ور ماته کړه اې مارسډن انګليسی موْرخ وايي:

"احمدشاه په آسانۍ سره د ډهلي پاچا سو او لکه محمود غزنوي او محمد غوري څو واره يې پښتانه په هندوستان راوبهول . . . "

کرانټ ډفه انګليسی موْرخ ليکي:

"د پاني پت جګړه د هندوستان د مهابهارت تر جګړې وروسته لو جګړه ده، په درو ورځوکي پښتنو لويه فتحه وګټله"

يو پښتون شاعر برهان خان چې په دې فتوحاتوکي د احمدشاه بابا سره و، د دې جنګ سببونه د پښتانه شهنشاه له خولې داسي بيانوي:

احـــمدشاه بادشـــــاه په جارو وويله

د غـــــزا په نيـــــت ووزمه له کابله

يا به قتل کړم کفار په هندوستان کي

يا به پرې کړمـه کله پرې باندي خپله

په دې ډول احمدشاه بابا د پښتنوالي په ننګه هندوستان ته څو وارې ولاړ، او د خپلو اسلافو محمد او محمود ياد يې تازه کړ، د پښتنو لويه لمن له دې ښه ښکاريږي، چې احمدشاه باباکه څه هم هند فتح کړ، بخارا يې ونيوله، پر خراسان يې تسلط وموند، مګګر په دغو سرو هيوادوکي يې د هغه ځای بادشاهان بېرته په شاهۍ کښېنوله او د پښتنوالي لوړ همت او عاليجنابي يې ثابته کړه، تر احمدشاهي دورې وروسته هم د پښتنوالي روح مړ نه و، ډېر ځله يې شاوخوا بريښ کاوه، وزير اکبرخان غازي د کابل او جلال آباد جهادونه او د سردار محمدايوب خان غازي د ميوند غزا او بيا د غازي محمدنادر شاه شهيد د ټل او جنوبي خوا جهادونه نه هيروي.

تر دې ځايه مو د پښتنوالي د ورځ ځيني رڼاوي او بربښناوي په تاريخي ادوارو کي ښکاري کړې، دا خو يوه لنډه تاريخي کتنه وه، که مو مفصل ليکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چې ليکل يې بېل ـ بېل کتابونه غواړي، په پښتنوکي علما او د فن او پوهي خاوندان او بريالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو يې دا چې د پښتنوالي روح يو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چې نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چې خپل مفاخر او د پلرو او نيکو د پښتنوالي ښېګړي را ژوندۍ کي او د خپل مليت په روڼ تاريخ ووياړي، ما دا څوکرښي د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کي اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مي وړاندي کړې، ګوندي د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنيو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وګرځي.

نتیجه

تر دې ځایه مو د پښتنوالي د ورځ ځیني رڼاوي او برېښناوي په تاریخي اداروکي ښکاري کړې، دا خو یوه لنډه تاریخي کتنه وه، که مو مفصل لیکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چي لیکل یې ببل ـ ببل کتابونه غواړي، په پښتنوکي علما او د فن او پوهي خاوندان او بریالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو یې دا چي د پښتنوالي روح یو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چي نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چي خپل مفاخر او د پلرو او نیکو د پښتنوالي ښېګړي را ژوندۍ کي او د خپل ملیت په روڼ تاریخ وویاړي، ما دا څوکرښي د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کي اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مي وړاندي کړې، ګوندي د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنیو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وګرځي.